

УДК 341.3

DOI <https://doi.org/10.24144/2788-6018.2023.02.53>

ФОРМИ ГЕНДЕРНО ЗУМОВЛЕНОГО НАСИЛЬСТВА В УМОВАХ ЗБРОЙНОГО КОНФЛІКТУ (ВОЄННОГО СТАНУ)

Політова А.С.,*кандидат юридичних наук, доцент**доцент кафедри права**Маріупольського державного університету,**<https://orcid.org/0000-0002-3837-4724>*

Політова А.С. Форми гендерно зумовленого насильства в умовах збройного конфлікту (воєнного стану).

Проблема гендерно зумовленого насильства в умовах збройного конфлікту (воєнного стану) в Україні є актуальною й важливою. Відзначено, що поняття «гендерно зумовленого насильства» використовується у міжнародних документах, законодавстві України та науковцями. Разом з тим, цей термін використовується для опису будь-якого шкідливого впливу, що чиниться проти волі людини, і заснований на соціально зумовлених відмінностях між чоловіками та жінками. Хоча чоловіки та хлопці можуть бути жертвами деяких видів гендерного насильства (зокрема, сексуального насильства), гендерно зумовлене насильство зазвичай спрямоване на жінок і дівчат.

Зауважено, що проаналізовані підходи вчених щодо виділення форм (видів) гендерно зумовленого насильства, дозволяють відзначити, що лише окремі з них роблять акцент саме на вчинення таких діянь в умовах збройного конфлікту (зокрема, насильство у воєнних, конфліктних та постконфліктних ситуаціях). Також не враховуються і положення міжнародного гуманітарного права.

Враховуючи положення міжнародного гуманітарного права, які базуються на міжнародно-правових актах у сфері захисту прав людини та у сфері захисту жертв збройних конфліктів, запропоновано класифікацію гендерно зумовленого насильства в умовах збройного конфлікту (воєнного стану): 1) за видом конфлікту: міжнародне та неміжнародне; 2) за особою потерпілого: щодо жінок, чоловіків, дітей; 3) за положенням: щодо цивільного населення та військовополонених; 4) за формою насильства: фізичне (насилля над життям й особистістю, зокрема всі види вбивств, завдання каліцтва, жорстоке поводження й тортури; захоплення заручників; засудження та застосування покарання без попереднього судового рішення, винесеного судом, який створено належним чином і який надає судові гарантії, визнані цивілізованими народами як необхідні); сексуальне (зґвалтування; погрози та спроби будь-якої форми зґвалтування або погрози та спроби

інших сексуальних нападів; каліцтво геніталій; сексуальне рабство; сексуальне катування; примусова проституція; примусова вагітність; примусова стерилізація і примусовий аборт; примусове оголення, примус до споглядання за актами; сексуальне насильство та інші дії сексуального характеру); психологічне (наруга над людською гідністю, зокрема образливе та принизливе поводження); економічне (позбавлення житла, їжі, одягу, іншого майна, коштів чи документів).

Ключові слова: фізичне насильство, психологічне насильство, сексуальне насильство, економічне насильство, критерії класифікації

Politova A. Forms of gender-based violence in the conditions of armed conflict (martial law).

The problem of gender-based violence in the conditions of armed conflict (martial law) in Ukraine is urgent and important. It has been stressed that the definition "gender-based violence" is used in international law, Ukrainian legislation and in scientific researches. Simultaneously this term is being applied in description of any harmful effect caused against human's will and is based on socially determined differences between men and women. Whereas men and boys can be victims of certain types of gender-based violence (in particular sexual), usually such violence is directed against women and girls. After consideration of scientists' approaches concerning determination of forms (types) of gender-based violence it has been noted that they allow to establish that only certain ones emphasizes on their commission during armed conflicts (namely violence during war, conflict and post-conflict situations). Provisions of international humanitarian law are not being taken into account as well.

With regard to the provisions of international humanitarian law based on international legal acts in the fields of human rights protection and protection of the victims of armed conflicts a classification of gender-based violence in the conditions of armed conflict (martial law) has been suggested as follows: 1) on the type of the conflict – international and non-international; 2) on the person of the victim –

against women, men and children; 3) on the status of the victim – civil population and prisoners of war; 4) on the type of violence – physical (violence against life and health, namely all types of homicide, mutilation, abuse and torture; hostage taking; conviction and application of punishment without prior court decision made by a proper established court which provides judicial guarantees recognized by civilized nations as necessary); sexual (rape; threats and attempts of any type of rape or any other sexual assaults; genital mutilation; sexual slavery; sexual torture; forced prostitution; forced pregnancy; forced sterilization and forced abortion; forced nudity, forced to contemplate sexual acts; sexual violence and other acts of sexual nature); psychological (insult to human dignity, in particular offensive and humiliating treatment); economic (deprivation of housing, food, clothes, other property, money or documents).

Keywords: physical violence, psychological violence, sexual violence, economic violence, classification criteria.

Постановка проблеми. У повсякденний обіг увійшли такі терміни як «гендер», «гендерне насильство», «гендерно зумовлене насильство», «насильство за ознакою статі», «сексуальне насильство», «дискримінація», «сексизм», «булінг», «домашнє насильство». Проте, вражаючи факти щодо проявів різних форм (видів) насильства щодо дітей, жінок і чоловіків в умовах збройного конфлікту змушує нас вивчати досвід зарубіжних країн, де мали місце такі випадки та визначити саме форми (види) гендерно зумовленого насильства, адже сьогодні ця тема є актуальною та вкрай важливою.

Стан опрацювання цієї проблематики. Відзначимо, що сьогодні найбільша кількість публікацій присвячена саме проблемі сексуального насильства в умовах збройного конфлікту. Так, зокрема, Г.В. Попов досліджував проблему формування доказової бази в провадженнях, пов'язаних із сексуальним насильством, що вчинене в умовах збройного конфлікту [1], а також особливостей досудового розслідування злочинів проти статевої недоторканості дітей, що вчинені в умовах збройного конфлікту [2]; І.В. Бердник – питання кваліфікації сексуального насильства в умовах міжнародного збройного конфлікту [3]. Значна увага також приділялася і проблемі гендерно зумовленого насильства в умовах збройного конфлікту, зокрема, на всеукраїнській науково-практичній конференції «Актуальні проблеми впливу збройного конфлікту на Сході України на появу й поширення гендерно обумовленого насильства та забезпечення доступу до правосуддя» (18 вересня 2020 р., м. Київ) [4]. Окрім того, Н.В. Оніщук захищено дисертаційне дослідження на здобуття наукового ступеня доктора юридичних наук на

тему «Правові засоби викорінення гендерного насильства в Україні: історико-теоретичних аналіз» [5]; І.Г. Заворотько дисертаційне дослідження на здобуття доктора філософії на тему «Сексуальне і гендерно-обумовлене насильство, пов'язане з конфліктом, як міжнародний злочин» [6], а О.С. Перуновою – «Юридико-психологічні засади профілактики гендерно обумовленого насильства в органах Національної поліції України» [7].

Метою статті є аналіз існуючих підходів щодо видів гендерно зумовленого насильства в умовах збройного конфлікту та запропонувати авторську класифікацію гендерно зумовленого насильства в умовах збройного конфлікту (воєнного стану).

Виклад основного матеріалу. Н.В. Оніщук відзначає, що у світовій та вітчизняній юриспруденції гендерне насильство є новою категорією. Адже до 90-х рр. ХХ ст. юристи взагалі не застосовували цього терміна. Через те у правовій науці поки не вироблено чіткої, лаконічної, однозначної, досконалої формули-дефініції цієї категорії. Саме це є причиною розбіжності наукових поглядів у сучасних юристів під час дослідження гендерного насильства як правової категорії [5, с. 11]. І з цим ми погоджуємося, адже сьогодні дійсно відсутній єдиний підхід до понять «гендерне насильство», «гендерно зумовлене насильство» та «насильство за ознакою статі».

У наших попередніх дослідженнях ми зауважили, що поняття «гендерно зумовленого насильства» використовується у міжнародних документах, законодавстві України та науковцями. Разом з тим, цей термін використовується для опису будь-якого шкідливого впливу, що чиниться проти волі людини, і заснований на соціально зумовлених відмінностях між чоловіками та жінками. Хоча чоловіки та хлопці можуть бути жертвами деяких видів гендерного насильства (зокрема, сексуального насильства), гендерно зумовлене насильство зазвичай спрямоване на жінок і дівчат [8, с. 35].

О.В. Харитонова констатує, що у сучасному кримінальному праві спостерігається процес співіснування «старих» підходів до насильства як суто кримінально-правового явища, і «оновлених» підходів, згідно з якими певні злочинні посягання мають гендерне забарвлення, тобто в основі розуміння їх змісту лежить бачення гендерного насильства як структурного насильства у гендерованому суспільстві. В місцях зіткнення цих двох контекстів і формуються критичні точки, навколо яких вибудовується науковий дискурс [9, с. 6]. Саме це відбувається і навколо класифікації (типології, видів, форм) гендерно зумовленого насильства взагалі, та гендерно зумовленого насильства в умовах збройного конфлікту (воєнного стану), зокрема.

Проаналізуємо існуючі підходи щодо виокремлення форм гендерно зумовленого насильства (гендерного насильства).

Наприклад, Н.В. Оніщук розглядає сім варіантів типології основних форм гендерного насильства. Так, згідно з першим варіантом гендерне насильство аналізується залежно від того, стосовно якої статі воно чиниться – щодо жінок або щодо чоловіків. Відповідно до другого варіанта різноманітні форми гендерного насильства досліджуються на рівні сім'ї, суспільства та держави. За допомогою третього варіанта гендерне насильство, що охоплює безліч форм, аналізується із врахуванням особливостей стабільної або кризової ситуації у світі – у мирний час або під час міжнародних, релігійних та збройних конфліктів. З точки зору культурних забобів, що базуються на традиційних віруваннях, звичаях та ритуалах усупереч дотриманню прав жінок, можна говорити про четвертий варіант типології гендерного насильства з його багатоманітними формами. П'ятий варіант типології зводиться до розгляду можливих форм гендерного насильства, з якими можуть зіткнутися жінки протягом циклу їх життя – від народження і до смерті. Відповідно до шостого варіанту типології пропонується розглядати основні форми гендерного насильства відповідно до характеристики тих, хто здійснює на двох рівнях – міжособистісному і колективному. І, нарешті, сьомий варіант типології зводиться до того, що це явище може включати такі форми: фізичну, сексуальну (статеву), психологічну (емоційну) та соціально-економічну [5, с. 17-18].

Схожі прояви гендерного насильства пропонують виділяти Л. Кобилянська та Т. Мельник. На їх думку основними проявами гендерного насильства є:

- фізичне, статеве та психологічне насильство, що має місце в сім'ї: побиття; статевий примус дівчаток; насильство, пов'язане з посагом; гвалтування дружини чоловіком; операції на статевих органах, наслідком яких є каліцтво; позашлюбне насильство; насильство, пов'язане з експлуатацією тощо;

- фізичне, статеве та психологічне насильство, що має місце у суспільстві: згвалтування; статевий примус; статеве домагання й залякування на роботі, в навчальних закладах та інших місцях; торгівля жінками; примушування до повійства тощо;

- фізичне, статеве та психологічне насильство з боку держави або при потуранні держави, де воно не відбувалося;

- насильство щодо жінок, пов'язане з порушенням їхніх прав у зонах збройних конфліктів: вбивство; систематичне гвалтування; сексуальне підкорення; примусова вагітність;

- загроза насильства у різних формах окремих груп, з-поміж яких: жінки, які належать до національних меншин; жінки-біжінці; жінці-мігранти; жінки, які живуть в умовах злиденності у сільських або віддалених районах; дівчатка, жін-

ки-інваліди; жінки похилого віку; жінки з числа переміщених осіб; жінки-репатріанти; жінки, які перебувають у зонах збройних конфліктів; жінки, які опинились в умовах іноземної окупації, агресивних війн, громадянських війн, тероризму, включаючи захоплення заручників. Усі ці акти насильства є перешкодою у досягненні рівноправності, утвердженні гендерної рівності [10, с. 141].

Висловлюються й інші точки зору. Зокрема, О.С. Перунова аналізуючи наукову літературу у психології, виокремлює гендерно обумовлене насильство в таких формах:

- фізичне: шарпання, штовхання, укуси; удари, обійми;

- психологічне: образи, коментарі, жарти, вигадки і недоречні зауваження щодо одягу, фізичних даних, віку або сімейного стану особи; зауважень і вербальної агресії, що становить у незручне становище;

- сексуальне: поцілунки без волевиявлення іншої особи, фізичного контакту у вигляді дотиків, поглажування, щипків; прохань або вимог сексуальної прихильності; хтивих поглядів і жестів, що асоціюються з сексуальністю; комплектуючих пропозицій; явних чи прихованих загроз звільнення, відмови в просуванні по службі і т.д., якщо буде відмовлено в сексуальному контакті [7, с. 87].

Натомість О.В. Зозуля відзначає, що гендерно зумовлене насильство – це поняття, що може використовуватися для опису будь-якої форми насильства: фізичного, сексуального, психологічного, економічного, соціокультурного, що здійснюють негативний вплив на фізичне або психологічне здоров'я, розвиток і ідентичність особистості та є результатом гендерно диференційованої нерівноправності серед чоловіків і серед жінок, що ґрунтується на відмінностях між ними. Гендерно зумовлене насильство може впливати і на чоловіків, і на жінок, але воно непропорційно впливає на жінок і дівчаток, і тому часто спрощується до поняття «насильство щодо жінок» [11, с. 60]. Про такі форми гендерно зумовленого насильства як фізичне, психологічне, сексуальне й економічне насильство вказує й В.М. Руфанова [12, с. 141]. Також вона зауважує, що поряд із цим поширеними стають і переслідування, сексуальне домагання, каліцтво жіночих геніталій; примусова стерилізація; примусовий аборт; примусовий шлюб; злочини в ім'я так званої «честі»; насильство в інституційному середовищі; насильство у воєнних, конфліктних і постконфліктних ситуаціях; торгівля людьми; кібернасильство тощо [12, с. 141].

Висловлюється і така точка зору, що гендерно зумовлене насильство – це те, яке вчиняється щодо людини через її приналежність до певної статі. Згідно з Конвенцією Ради Європи про запобігання насильству стосовно жінок і домашньому насильству, до гендерно зумовленого насиль-

ства належать: фізичне насильство; психологічне; сексуальне; економічне; домашнє; переслідування; зґвалтування; сексуальне домагання; каліцтво жіночих геніталій; примусова стерилізація; примусовий аборт; примусовий аборт; примусовий шлюб; злочини в ім'я так званої честі; насильство в інституційному середовищі; насильство у воєнних, конфліктних та постконфліктних ситуаціях; торгівля людьми; гендерна дискримінація [13].

Варто відзначити, що також виділяють такі форми здійснення гендерного насильства: 1) сексуальне агресія проти жінок і дівчаток – це практика примусу до сексуальних відносин, що реалізується, як правила, з боку найближчого оточення; 2) сексуальні домагання на роботі – примус до сексуальної взаємодії; генітальне каліцтво, «жіноче обрізання» – повне або часткове хірургічне видалення зовнішніх жіночих статевих органів, що застосовується з метою контролю ад сексуальною активністю жінок; 3) лапінація (побиття камінням) – вид страти, до якої засуджують в деяких країнах світу визнаних винними у вчиненні подружньою зради; 4) військові зґвалтування – систематичні масові зґвалтування під час військових дій і після них, здійснювані солдатами-чоловіками щодо жінок і дівчаток в рамках політики терору і залякування цивільного населення і ворожої армії; 5) проституція, порнографія, трафікінг, сексуальний туризм – специфічні сучасні форми рабства жінок і дівчаток, настільки натуралізовані суспільством, що часто трактується як невід'ємна складова чоловічих привілеїв щодо задоволення сексуальних потреб; 6) фемініцид (вбивство за статевою ознакою) – крайнє вираження і матеріалізація мізогінії, здійснюється при потуранні правових систем держав; дискримінація на основі статевої приналежності, а саме дискримінація при працевлаштуванні, в оплату праці (в деяких країнах різниця між оплатою праці чоловіків і жінок складає 5 %), в доступі на керівні посади, в органи влади і до представницьких органів, вимога і примус до безкоштовної праці в сфері ведення домашнього господарства, догляді за дітьми та людьми похилого віку. Відносно жіночої соціальної групи не спостерігається феномену консолідації досягнутих прав в соціальній, економічній і політичній сферах – в будь-який момент в будь-якій країні світу жінки можуть бути їх позбавлені. За даними ООН, приблизно 1 мільярд 500 мільйонів людей у світі живуть менш ніж на 1 долар в день, абсолютна більшість – це жінки. При тому, що населення Землі на 51 % складається з жінок, 90 % відсотків всіх матеріальних ресурсів зосереджено в руках чоловіків; 7) культурний примус – на жінок покладається обов'язок не тільки самим відповідати гендерній ролі, а й забезпечувати

й відтворення гендерних схем з покоління в покоління. Жінки повинні на власному прикладі транслювати гендерні стереотипи, стилі поведінки, манеру одягатися; 8) фізичне насильство (побої і фізичні знущання) – насильство над жінками в родині, «домашнє насильство»; 9) психологічне насильство – найбільш непомітна і одна з найбільш руйнівних форм насильства. Контроль, образи, приниження презирства, знецінення – всі ці маніпуляції застосовуються в контексті психологічного насильства перманентно і часто непомітно, з метою знизити самооцінку жінки, змусити її втратити здатність до самозахисту [14].

Висновки. Отже, проаналізовані нами підходи вчених щодо виділення форм (видів) гендерно зумовленого насильства, дозволяють відзначити, що лише окремі з них роблять акцент саме на вчинення таких діянь в умовах збройного конфлікту (зокрема, насильство у воєнних, конфліктних та постконфліктних ситуаціях). Також не враховуються і положення міжнародного гуманітарного права.

Вважаємо, що враховуючи положення міжнародного гуманітарного права, які базуються на міжнародно-правових актах у сфері захисту прав людини та у сфері захисту жертв збройних конфліктів, можна запропонувати таку класифікацію гендерно зумовленого насильства в умовах збройного конфлікту (воєнного стану):

1. За видом конфлікту: міжнародне та неміжнародне.
2. За особою потерпілого: щодо жінок; щодо чоловіків; щодо дітей.
3. За положенням: щодо цивільного населення та щодо військовополонених.
4. За формою насильства: *фізичне* (насилля над життям й особистістю, зокрема всі види вбивств, завдання каліцтва, жорстоке поводження й тортури; захоплення заручників; засудження та застосування покарання без попереднього судового рішення, винесеного судом, який створено належним чином і який надає судові гарантії, визнані цивілізованими народами як необхідні); *сексуальне* (зґвалтування; погрози та спроби будь-якої форми зґвалтування або погрози та спроби інших сексуальних нападів; каліцтво геніталій; сексуальне рабство; сексуальне катування; примусова проституція; примусова вагітність; примусова стерилізація і примусовий аборт; примусове оголення, примус до споглядання за актами; сексуальне насильство та інші дії сексуального характеру); *психологічне* (наруга над людською гідністю, зокрема образливе та принизливе поводження); *економічне* (позбавлення житла, їжі, одягу, іншого майна, коштів чи документів).

Запропонована нами класифікація є недосконалою та потребує подальшого дослідження.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Попов Г.В. Проблеми формування доказової бази в провадженнях, пов'язаних із сексуальним насильством, що вчинене в умовах збройного конфлікту. *Кримінальне судочинство: права людини під час дії надзвичайного або воєнного стану*: матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. (Київ, 18 листоп. 2022 р.) / редкол.: В.В. Черней, С.Д. Гусарев, С.С. Чернявський та ін. Київ: Нац. акад. внутр. справ, 2022. С. 89–91.
2. Попов Г.В. Особливості досудового розслідування злочинів проти статевої недоторканості дітей, що вчинені в умовах збройного конфлікту. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Право*. 2023. № 75. Т. 2. С. 125–129.
3. Берднік І.В. До питання кваліфікації сексуального насильства в умовах міжнародного збройного конфлікту. *Аналітично-порівняльне правознавство*. 2022. № 6. С. 372–378
4. *Актуальні проблеми впливу збройного конфлікту на Сході України на появу й поширення гендерно обумовленого насильства та забезпечення доступу до правосуддя*: зб. тез наук. доп. наук.-практ. конф. (Київ, 18 верес. 2020 р.) / Упоряд.: М.Г. Вербенський, В.О. Рядінська, Ю.Б. Ірха, О.І. Бочек. Київ : ВАІТЕ, 2020. 612 с.
5. Аніщук Н.В. Правові засоби викорінення гендерного насильства в Україні: історико-теоретичний аналіз: автореф. дис. ... д-ра юрид. наук: спец. 12.00.01 / Одеська національна юридична академія МОН України. Одеса, 2008. 35 с.
6. Заворотько І.Г. Сексуальне і гендерно-обумовлене насильство, пов'язане з конфліктом, як міжнародний злочин: дис. ...д-ра філос.: 293 «Міжнародне право» (29 – Міжнародні відносини) / Національний університет «Києво-Могилянська академія». Київ, 2021. 260 с.
7. Перунова О.С. Юридико-психологічні засади профілактики гендерно обумовленого насильства в органах Національної поліції України: дис. ...д-ра філос.: 081 «Право» (08 – Право) / Національна академія внутрішніх справ. Київ, 2020. 301 с.
8. Політова А.С. Протидія гендерно зумовленому насильству як європейська цінність. *Південноукраїнський правничий часопис*. 2022. № 4. Т.3 С. 35–41. DOI <https://doi.org/10.32850/sulj.2022.4.3.7>.
9. Харитонова О.В. Ключові засади гендерної політики в кримінальному праві України та основні напрями реформ щодо протидії насильству стосовно жінок та домашньому насильству: наук.-практ. посібник. Харків: ТОВ «Видавництво «Права людини», 2018. 344 с.
10. Мельник Т.М., Кобелянська Л.С. 50/50 Сучасне гендерне мислення: Словник. Київ: К.І.С., 2005. 280 с.
11. Зозуля О.В. Причини виникнення гендерно зумовленого насильства серед населення України в умовах збройного конфлікту. *Актуальні проблеми психології*. 2018. Том I. Вип. 50. С. 57–64.
12. Руфанова В.М. Форми гендерно зумовленого насильства. *Юридичний вісник*. 2021. Вип. 22. С. 141–148.
13. Що таке гендернозумовлене насильство і хто від нього потерпає. URL: <https://ms.detector.media/trendi/post/28626/2021-12-06-shcho-take-gendernozumovlene-nasylstvo-i-khto-vid-nogo-poterpaie/> (дата звернення 15.04.2023).
14. Насильство серед жінок та домашнє насильство / Human Rights in Ukraine: Комплексне дослідження стану прав людини в Україні (річні звіти). Узагальнена доповідь правозахисних організацій. 2013. URL: <http://khpg.org/index.php?id=1362662458> (дата звернення 15.04.2023).